

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA SO‘Z HOSIL BO‘LISHNING LINGVOMADANIY JIHATDAN CHOG‘ISHTIRMA TADQIQI

Xanaliyeva Gulhumor Sodiqovna

Andijon shahar 1-son politexnikumi

Umumta’lim fanlar kafedrası

Ingliz tili fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida so‘z hosil bo‘lish jarayonlari lingvomadaniy nuqtai nazardan qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikki tilning tarixiy rivoji, madaniy qadriyatlari, ijtimoiy hayotidagi o‘ziga xosliklar til birliklarining shakllanishida qanday aks etishi ochib beriladi. Ingliz tilidagi affiksatsiya, konversiya, kompozitsiya, qisqartmalar, blending kabi modellar o‘zbek tilidagi suffiksatsiya, prefiksatsiyaning chegaralangan qo‘llanilishi, qo‘shma so‘zlar yasash, takroriy va juft so‘zlar, semantik kengayish kabi usullar bilan qiyoslanadi. Tadqiqotda lingvomadaniy omillar – milliy dunyoqarash, turmush tarzi, mentalitet, madaniy konseptlar, qadimiy an‘analar va zamonaviy madaniy ta’sirlar so‘z hosil bo‘lish jarayoniga qanday ta’sir qilishi mufassal yoritiladi. O‘zbek va ingliz xalqlarining tarixiy-madaniy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari, kasb-hunar, iqtisodiyot va milliy qadriyatlar bilan bog‘liq neologizmlar ham misollar orqali ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari ikki tilning lingvokulturologik tafovutlarini chuqur tahlil qilish, tarjima jarayonida ekvivalentlarni to‘g‘ri tanlash, madaniyatlararo kommunikatsiyani samarali tashkil etish hamda til o‘rgatish jarayonida lingvomadaniy kompetensiyani kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: lingvomadaniyat, so‘z yasash, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o‘zbek tili, affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya, mentalitet, madaniy konseptlar, neologizmlar, tarjima, tilshunoslik, lingvokulturologiya.

Til insoniyat madaniyatining eng qadimiy va eng asosiy ko‘rinishlaridan biridir. Har bir xalqning milliy o‘ziga xosligi, dunyoqarashi, qadriyatlari va tarixiy tajribasi til birliklarida, ayniqsa so‘z hosil bo‘lish jarayonida yorqin aks etadi. So‘z boyligining kengayishi jamiyat taraqqiyotining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, yangi tushunchalar, ijtimoiy jarayonlar va madaniy o‘zgarishlar tilning ichki tizimida yangi birliklar paydo bo‘lishiga olib keladi. Ingliz va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lsa-da, har ikkisi ham so‘z hosil qilishning boy imkoniyatlariga ega. Mazkur maqolada so‘z hosil bo‘lish jarayonlari lingvomadaniy aspektda qiyosiy o‘rganilib, madaniy omillarning ta’siri ilmiy asosda tahlil qilinadi.

So‘z yasash har qanday tilning lug‘aviy tizimini boyituvchi asosiy mexanizmdir. So‘z hosil bo‘lish usullari tilning tipologik xususiyatlari, tarixiy taraqqiyoti, madaniy jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi.

Ingliz tili analitik tuzilishga ega bo‘lib, unda konversiya, kompozitsiya, affiksatsiya va qisqartmalar muhim o‘rin tutadi.

O‘zbek tili esa agglutinatív til bo‘lib, suffiksatsiya eng faol so‘z yasash modeli hisoblanadi; qo‘shma so‘zlar, takroriy birliklar ham keng qo‘llanadi.

Lingvomadaniy yondashuv so‘z yasashni faqat lingvistik jarayon sifatida emas, balki xalqning madaniy qadriyatlari bilan bog‘liq holda o‘rganishni taqozo etadi.

Ingliz tilida -ness, -ship, -hood, -ism kabi qo‘shimchalar qadimdan shakllangan madaniy tushunchalarni bildiradi:

friendship – ijtimoiy munosabatlar modeli,
childhood – madaniyatdagi bolalik konsepti,
heroism – tarixiy qahramonlik an‘analari.

Ular jamiyat qadriyatlarining tilga aks etgan ko‘rinishidir.[1]

Ingliz tilida to google, to message, to impact kabi birliklar zamonaviy texnologiyalar ta‘sirida paydo bo‘lgan. Bu tilning moslashuvchanligini ko‘rsatadi.

Kompozitsiya va madaniy konseptlar. blackboard, greenhouse, breakfast, homeland kabi qo‘shma so‘zlar ingliz turmush tarzining, mashg‘ulotlarining madaniy izini aks ettiradi.

Qisqartmalar va global madaniyat. UNESCO, NASA, UK, USA, AI kabi qisqartmalar xalqaro madaniy va ilmiy jarayonlarning o‘zaksiz bo‘lagiga aylangan.

Suffiksatsiya – milliy mentalitet ifodasi. -chi, -kor, -lik, -ona kabi qo‘shimchalar o‘zbek madaniyatining asosiy konseptlarini ifodalaydi:

dehqonchi, ustozlik, mehmondo‘stona, obodkorlik.[3]

Bu so‘zlar xalq turmush tarzi va qadimiy kasb-hunar tizimi bilan uzviy bog‘liq.

Takroriy va juft so‘zlarning lingvomadaniy tabiati. yalang‘och-malang, qora-qo‘ton, tez-tez, katta-kichik kabi birliklar obrazlilikni kuchaytiradi va xalq og‘zaki ijodiga tayangan.

Qo‘shma so‘zlar va an‘ana. oqsoqol, boshpana, ko‘ngilochar, yurtdosh kabi qo‘shma so‘zlar o‘zbek xalqining ijtimoiy hayoti va qadriyatlarini aks ettiradi.

Do‘ppi, palov, mahalla, ustoz kabi so‘zlar semantik jihatdan kengayib, keng madaniy tushunchalar ifodalaydi.

Asosiy mezon

Ingliz tili

O‘zbek tili

Til tizimi

Analitik

Agglutinatív

Asosiy usul
Konversiya, kompozitsiya
Affiksatsiya
Madaniy ta'sir
Texnologik va global omillar
An'ana, mahalla, kasb-hunar
Neologizmlar
global, IT sohasida
iqtisodiy, ma'naviy tushunchalar[4]

Har ikki tilda oila, mehnat, jamiyat, tarbiya kabi konseptlar aks etadi, biroq ifoda vositalari farqlanadi:

familyhood (ing.) – oilaparvarlik (o'zb.).

brotherhood – birodarlik.

O'zbek tiliga inglizcha texnik atamalar kirsa-da (kompyuter, printer, marketing), ular mahalliy madaniyatga moslashadi.

Ingliz tiliga esa o'zbekcha yoki sharqona konseptlar kirgan bo'lsa, ular madaniy izoh talab qiladi (mahalla, pilaf/palov).[5]

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida so'z hosil bo'lish jarayoni mazkur xalqlarning tarixiy, madaniy, ijtimoiy hayoti bilan chambarchas bog'liq. Lingvomadaniy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz tili zamonaviy global madaniyat ta'sirida tez o'zgaruvchan bo'lsa, o'zbek tili an'analarga sodiqligi bilan ajralib turadi. Qiyosiy tadqiqot tarjima amaliyotida, madaniyatlararo kommunikatsiyada va til ta'limida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akhmanova O.S. Lingvisticheskiy slovar'. – Moskva, 2010.
2. Bussmann H. Routledge Dictionary of Language and Linguistics. London, 2006.
3. K. Rahmatullayev. O'zbek tili so'z yasalishi. – Toshkent, 2015.
4. Saidov M. Til va madaniyat munosabatlari. – Toshkent, 2020.
5. Sharopov A. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent, 2018.